

Mısır 2013

İsmail Numan Telci

[Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi]

Özet

2013'te Mısır, modern tarihindeki en büyük çaplı şiddet olaylarına tanık olmuş, 25 Ocak 2011'deki devrimin kazanımları, önce askeri darbe ve sonrasında baskı rejimiyle büyük oranda kaybedilmiştir. Mübarek rejiminin aktörleri ülke içindeki devrimci gençlik hareketlerini kullanarak ve dışarıdan Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt ve ABD gibi ülkelerden destek alarak devrimle birlikte kaybettikleri iktidarı geri almışlardır. Ülkenin ilk sivil cumhurbaşkanı olan Muhammed Mursi'nin askeri darbe ile devrilmesinin ardından Müslüman Kardeşler (İhvan) hareketine yönelik büyük bir baskı başlamış ve İhvan hem yasaklanmış hem de "terör örgütü" ilan edilmiştir. Benzer baskıyı askeri yönetime muhalefet eden devrimci gençlik hareketleri de görmüştür. Bu gelişmeler ışığında bu makale Mısır'da 2013 yılındaki siyasi gelişmeleri kronolojik bir biçimde analiz etmeyi hedeflemektedir. Önce Mursi yönetiminde geçen ilk altı ayı inceleyen çalışma, 30 Haziran gösterileri ve sonrasında askeri darbenin ardından yaşanan gelişmeleri detaylandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devrim | Askeri darbe | Müslüman Kardeşler | Anayasa | Suudi Arabistan

Egypt 2013

Abstract

In 2013, Egypt witnessed the most violent events in its modern history. What was gained from the 25th January Revolution have mostly been lost with the military coup that took place on the 3rd July 2013 along with the following "regime of oppression". The actors of the Mubarak regime regained power in Egyptian politics by collaborating with the revolutionary youth movements and securing the support of external actors such as Saudi Arabia, the United Arab Emirates, Kuwait and the USA. In the period after the coup against Mohammad Morsi, the first ever civilian president of the country, there has been a violent and relentless oppression against the Muslim Brotherhood. The group was declared a terrorist organization, and all of its activities were banned and most of its members were arrested. Some revolutionary youth movements that stand against the military coup also experience a similar type of oppression by the military regime in Egypt. In the light of the above mentioned developments, this article chronically analyses the political life in Egypt in 2013. Firstly, the article focuses on the developments during the presidency of Muhammad Morsi. The study then explains the 30th of June protests and its violent events as well as the political instability following the military coup

Keywords: Revolution ■ Military coup ■ Muslim Brotherhood ■ Constitution ■ Saudi Arabia

Giriş

H üsnü Mübarek'in halk devrimi ile iktidardan indirilmesinin ardından Mısır, demokrasiye geçiş yolunda önemli bir adımı Muhammed Mursi'nin seçilmesiyle atmıştır. Ülkede demokratik bir seçimle işbaşına gelen ilk sivil cumhurbaşkanı olan Mursi, iktidarını konsolide etmekte başarılı olamamış ve kendisine yönelik ciddi bir muhalefetle mücadele etmek durumunda kalmıştır. Mursi karşıtı cephe bir taraftan ülke içerisinde taraftar bulurken bir taraftan da bölgesel ve küresel kimi aktörlerle işbirliği yaparak Müslüman Kardeşler'in iktidarını en kısa sürede sonlandırmayı hedeflemiştir. 2012'nin son ayları ve 2013'ün ilk günlerinden itibaren Mursi karşıtı blok, yoğun bir kampanya yürüterek iktidara gelişinin birinci yıldönümü olan 30 Haziran 2013'de Cumhurbaşkanını alaşağı etmek istemiştir. Nisan ayında kurulan Temerrud Hareketi bu amaçla büyük bir imza kampanyası başlatmış ve Haziran ayının son haftasına gelindiğinde özellikle Kahire ve İskenderiye gibi nüfusun yoğun olduğu kentlerde hatırı sayılır bir imza sayısına ulaşmıştır. 30 Haziran günü halkı sokağa inmeye davet eden hareket, Mübarek rejimi kalıntılarının büyük pay sahibi olduğu medya organlarının açık desteğiyle yüz binlerce kişiyi sokağa dökmeyi başarmıştır. Bu gelişme ile devrimin gidişatından memnun olmayan iç ve dış aktörlerin, kimi teorisyenlere göre, daha önceden planladıkları askeri müdahale için zemin oluşmuştur.

Mursi'ye muhalefetle uzlaşıya varması için ordu tarafından verilen 48 saatlik sürenin dolmasının ardından kameraların karşısına geçen Genelkurmay Başkanı Abdül Fettah el-Sisi, yönetime el koyulduğunu duyurmuş ve geçiş sürecine dair yol haritasını açıklamıştır. İzleyen süreçte Müslüman Kardeşler kadrolarına yönelik büyük bir tutuklama dalgası başlamış ve kısa süre içerisinde binlerce İhvan mensubu hapse atılmıştır. Ancak askeri darbe karşıtı

milyonlarca Mısırlı demokratik haklarını korumak amacıyla protesto gösterileri düzenlemiş ve seçilmiş Cumhurbaşkanı olan Mursi'nin göreve geri getirilmesini talep etmişlerdir. Rabiatül Adeviye ve Nahda meydanlarında toplanan darbe karşıtları 14 Ağustos'ta güvenlik güçlerinin kanlı müdahalesine maruz kalmışlardır. Binlerce sivilin katledildiği müdahaleye tüm dünyadan tepkiler gelirken en sert açıklamalar Türkiye tarafından yapılmış ve Ankara ile Kahire arasındaki ilişkiler kısa sürede ciddi anlamda bozulmuştur.

Darbe yönetimi bir taraftan İhvan kadrolarını kitleler halinde tutuklayıp, Hareketi siyaset sahnesinden tamamen silmeyi hedeflerken diğer taraftan da siyasal süreci işler hale getirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda önce geçici Cumhurbaşkanı belirlenmiş, ardından geçici hükümet atanmış ve yeni bir anayasa yazımı için bir komite oluşturulmuştur. Anayasa yazımı tüm muhalefete rağmen birçok sosyal ve siyasal aktörün dışlandığı bir sürecin ardından tamamlanmış ve 2014'ün Ocak ayında yapılan referandum neticesinde kabul edilmiştir.

Yaşanan gelişmeler göz önüne alındığında devrim sonrası süreçte Mısır için en hayati gelişmelerin 2013'te yaşandığı söylenebilir. Nitekim askeri darbe ile 2011'in başına geri döndüğü tespitleri çokça dillendirilirken, Arap devrimlerinin katalizörü olma hayali kuran Mısır'da bu yöndeki umutlar gitgide tükenmektedir. Bu gelişmeler ışığında bu bölümde Mısır'da 2013 yılının siyasal gelişmeleri anlatılacaktır. Devrim sürecinin ciddi bir yara aldığı askeri darbenin yarattığı toplumsal ve ekonomik sonuçların da değerlendirileceği bu çalışmada Mısır'ın bölgesel ve küresel aktörlerle ilişkileri de özellikle askeri darbe bağlamında ele alınacaktır.

Muhammed Mursi Dönemi

30 Haziran 2012'de cumhurbaşkanı olarak göreve gelen Muhammed Mursi ülkenin istikrara kavuşması ve eski rejimin aktörlerinden arınarak demokratik bir yönetime geçmesi anlamında kararlı bir iradeye sahipti. Üyesi olduğu Müslüman Kardeşler hareketinin taban desteğini alan Mursi'nin, özellikle yargı, bürokrasi ve medya gibi hayati konumlarda yoğun bir biçimde yer alan Mübarek rejimi kalıntılarının ciddi muhalefetiyle başa çıkması gerekiyordu. Yönetiminin daha ilk dönemlerinde başlayan bu muhalif güçler Mursi'nin ve Müslüman Kardeşler iktidarının başarısız olması için ellerinden geleni yapmaktaydılar.¹ 22 Kasım 2012'de Mursi'nin aldığı bazı kararlar sonrasında ise tepkiler daha da yoğunlaşmış ve 2013 yılının ilk ayları protestolar, çatışmalar ve istikrarsızlıkla geçmiştir.

İzleyen süreçte Müslüman Kardeşler karşıtı muhalif hareketler kurdukları Ulusal Kurtuluş Cephesi ile Mursi karşıtı protestoların başını çekmişlerdir. Cephe, Mursi'yi diktatörleşmekle suçlamış ve devrimin İhvan tarafından চালındığını iddia etmiştir. Demokratik ve bağımsız seçimlerle iktidara gelen Müslüman Kardeşler yönetimi ise bir taraftan ülkede ekonomik problemleri çözmeye çalışırken diğer taraftan da medya ve eski rejim kalıntısı aktörlerin

desteğini alan muhaliflerin ataklarıyla mücadele etmiştir.² Bu günlerde medyada Mursi'nin 2010 yılında yaptığı bir konuşmada İsrail Devleti'nin varlığını sorgulayışının görüntülerinin yer almasının ardından Cumhurbaşkanı'na ülke içinde ve dışında eleştiriler getirilmiştir.³ Mursi yaptığı açıklamada, İsrail devletinin politikalarını eleştirdiğini belirtmiş; ancak bunun bazı çevrelerce çarpıtıldığını söylemiştir.⁴ Mübarek dönemi aktörlerinin sahibi olduğu medya kanallarının özellikle bu konunun üzerine gitmesi, Mursi'nin köşeye sıkıştırılmak istendiğinin bir göstergesi olarak okunabilir.

Siyasi iklimin gergin olduğu 2013'ün ilk günlerinde, 25 Ocak Devrimi'nin ikinci yıldönümünde birçok grup farklı amaçlarla gösteriler organize etmişlerdir. Müslüman Kardeşler karşıtı cephe Tahrir Meydanı'nda toplanmış ve hem devrimin yıldönümünü kutlamış hem de Mursi karşıtı protestolar yapmıştır. Özellikle Süveyş ve Kahire şehirlerinde çatışmalar çıkmış ve can kayıpları yaşanmıştır.⁵

Gösteriler nedeniyle ülkede gerginleşen siyasi ortam 26 Ocak'ta bir mahkemenin verdiği kararla daha da karmaşık hale gelmiştir. Mahkeme 2012 yılında Port Said şehrindeki bir futbol maçında çıkan olaylardan⁶ dolayı yargılanan 73 sanıktan 21'ine idam cezası vermiş; ancak karar olaylar sırasında hayatını kaybedenlerin yakınları ve Port Said şehri sakinlerince yetersiz bulunmuştur. Kararın hemen ardından Port Said'de binlerce insan protesto gösterilerine katılmış, sanıkların çoğunluğunun bulunduğu hapishaneye ve kamu binalarına saldırmıştır. Güvenlik güçleriyle protestocular arasında çıkan çatışmalarda 30'dan fazla göstericinin hayatını kaybetmesi ise kentte geniş çaplı bir isyanın çıkmasına neden olmuştur.⁷ Ertesi gün gerçekleşen cenaze törenleri sırasında yine olaylar çıkmış ve 7 kişi daha yaşamını yitirmiştir.⁸

En az 49 kişinin hayatını kaybettiği⁹ olaylar karşısında zor duruma düşen Mursi yönetimi Port Said, Süveyş ve İsmailiye şehirlerinde 30 günlük sıkıyönetim ve akşam 9'dan sabah 6'ya kadar sokağa çıkma yasağı ilan ederken, Cumhurbaşkanı muhalif hareketlerin liderleriyle görüşmek istemiş¹⁰ ancak olaylardan Mursi'yi sorumlu tutan muhalifler görüşmeyi reddetmişler ve Mursi'nin "ulusal diyalog" teklifini geri çevirmişlerdir.¹¹ Ulusal Kurtuluş Cephesi yaptığı açıklamada Mursi'nin her kesimden temsilcilerin yer alacağı yeni bir hükümet ataması ve referandumda kabul edilen anayasayı revize ettirmesi gerektiğini belirtmiştir.¹² Süveyş Kanalı şehirlerinde olaylar yaşanırken Kahire ve İskenderiye'de de güvenlik güçleriyle protestocular arasında çatışmalar yaşanmış, ülke siyasi bir kaosa doğru hızla sürüklenmiştir.¹³

Sene başından bu yana gerginliğin sürdüğü Port Said şehrinde Mart ayı ile birlikte çatışmalar yeniden alevlenmiştir. Güvenlik güçleriyle protestocular arasında çıkan olaylarda can kayıpları yaşanırken, onlarca kişi de yaralanmıştır.¹⁴ İzleyen günlerde de devam eden olaylarda hem güvenlik güçlerinden hem de sivillerden yaşamlarını yitirenler olmuştur. 9 Mart'ta mahkemenin daha önce verdiği idam kararlarını onamasının ardından da çatışmalar devam etmiştir.¹⁵ Olaylar Kahire'ye de sıçramış, el-Ahli takımının taraftarları başkent merkezindeki bir polis kulübünü basarak binayı ateşe vermişlerdir.¹⁶

Nisan ve Mayıs ayları yine muhaliflerin yoğun protestoları ile geçmiş, zaman zaman farklı kentlerde gösteriler düzenlenmiştir. Mayıs ayında Sina Yarımadasında Mısırlı askerlerin kaçırılması olayında Mursi bu bölgedeki yasadışı gruplarla yeteri kadar mücadele etmemekle suçlanmıştır.¹⁷ Haziran ayında ise bazı valiliklere yapılan yeni atamalar sonrasında muhalifler Cumhurbaşkanına tepki göstermişlerdir. Mursi'nin yayınladığı genelge ile atamaları yapılan 17 yeni validen Luxor'a atanan Adel el-Hayat'ın daha önce Cemaati İslamiye üyesi olduğu ve 1997'de 58 turistin öldürüldüğü saldırıya karıştığı iddia edilmiştir. Atamanın iptal edilmesini talep eden muhalifler Luksor ve Kahire'de gösteriler düzenlemişlerdir.¹⁸ Gelen tepkiler ve yoğun baskılar üzerine vali istifa ettiğini açıklamak zorunda kalmıştır.¹⁹

Mursi Karşısı Muhalif Bloğun Şekillenmesi

Muhammed Mursi'nin cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Mısır'daki devrimci hareketler devrimin hedeflerine ulaşılabilirliğini ve demokratik bir düzene geçiş için zeminin olgunlaşacağını ümit etmekteydiler. Ancak 2012'nin Kasım ayında Mursi'nin aldığı kararlara yoğun bir muhalefet gelmesi ve ardından gelişen olaylar zinciri devrimci aktörlerin bazılarını birbirlerinden uzaklaştırırken, kimilerini daha farklı aktörlerle ittifak kurmaya itmiştir. Mursi ve üyesi olduğu Müslüman Kardeşler hareketi ile fikir ayrılığına düşen seküler-liberal devrimci güçler ve gençlik örgütleri, Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni kurarak yeni bir muhalif hareket altında birleşmişlerdir. Ulusal Kurtuluş Cephesi'nde eski rejimden bazı aktörlerin de yer alması devrimci gençlik hareketlerini rahatsız etse de Mursi'ye karşı daha güçlü bir blok oluşturabilme anlamında bir arada hareket etmeyi kabullenmişlerdir.²⁰ Bu da devrim süreçlerinde farklı motivasyonlara sahip grupların aynı hedefe ulaşmak için ittifaklar kurabileceğini doğrulayan bir durum olarak görülebilir.

Ulusal Kurtuluş Cephesi kuruluşundan itibaren organize ettiği protestolarla Mursi yönetimine karşı muhalefetini sürdürmüştür. Cephe, Mursi'den gelen uzlaşma davetlerini de reddetmiş ve Mursi'yi, "dışlayıcı" bir yönetim sürdürmekle suçlamıştır. Ocak ayının sonlarında gerçekleşen bir toplantıda hareketin liderlerinden Muhammed el-Baradei açık bir biçimde Mursi ile uzlaşmayacaklarını söylemiştir.²¹ Bununla birlikte Ulusal Kurtuluş Cephesi bir uzlaşma hükümetinin kurulması konusundaki gerekliliğin de altını çizmiştir.²² Cephe, Şubat ayındaki toplantısında ise Mursi'nin ilan ettiği parlamento seçimlerini boykot edeceklerini duyurmuş, Cumhurbaşkanının dışlayıcı siyasetini sürdürmesi durumunda siyasi istikrarsızlığın daha da derinleşeceğini iddia etmiştir.²³

İzleyen dönemde diğer devrimci gruplar da Mursi karşıtı muhalefeti arttırmışlar ve protesto gösterileri düzenlemişlerdir. 2011 devrimin en etkin aktörlerinden 6 Nisan Hareketi 2012'deki Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde Mursi'ye destek vermiş; ancak yönetimden duyulan memnuniyetsizlik sonrasında bu desteği geri çekme kararı almıştır. Hareket, yaptığı açıklamada

Mursi'nin devrimin gidişatına zarar veren bir yönetim sergilediğini iddia ederek Mısırlıları yeniden protestolara katılarak devrime sahip çıkmaya davet etmiştir.²⁴ 6 Nisan 2013'te hareketin beşinci kuruluş yıldönümünde düzenlenen gösterilerde Mursi yönetimi protesto edilmiştir.²⁵

Nisan ayından itibaren ortaya çıkan yeni bir grup ise Mursi'ye karşı en ciddi protestoları organize etmek amacıyla harekete geçmiştir. Temerrud (İsyen) isimli hareket, farklı ideolojilere sahip devrimci gruplardan ve bir kısım eski rejim aktörlerinden oluşmaktaydı. Burada dikkat çeken nokta Temerrud Hareketi'nin devrim sürecinde farklı motivasyonlara sahip, bir noktaya kadar ortak çıkarları benimseyen ancak farklı amaçlara hizmet eden grupların ittifakından oluşmuş olmasıdır. Bununla birlikte devrimin gidişatından memnun olmayan ve devrimin başarısının kendi çıkarlarıyla uyuşmadığını düşünen Suudi Arabistan, Amerika ve İsrail gibi dış aktörler de doğrudan ya da dolaylı olarak Temerrud Hareketi'ni desteklemişler ve Mursi karşıtı blogun güçlenmesini istemişlerdir. Mursi karşıtı hareket toplumsal tabandan yoksun olsa da ülkedeki elitlerin ve devrim sürecinde aktivizmiyle öne çıkan hareketlerin güdümünde olduğu için normalden çok daha fazla görünür olmuş ve güçlü algılanmıştır. Harekete yönelik getirilen eleştirilerin başında ise Mursi'ye alternatif olarak ciddi bir öneri getiremiyor oluşudur.²⁶ Buna rağmen Mayıs ve Haziran aylarında gerçekleştirilen yoğun kampanya sonucunda 30 Haziran'da Mursi karşıtlarının sokaklara inmesi sağlanmıştır.

30 Haziran Gösterileri

Muhammed Mursi yönetimine karşı duyulan rahatsızlık, devrimde aktif rol alan sivil toplum örgütlerini harekete geçirmiştir. Sene başından beri süren ve zaman zaman yoğunlaşan muhalif gösterilerin düzenleyicileri olan Ulusal Kurtuluş Cephesi, 6 Nisan Hareketi, Kifaye Hareketi ve diğer bazı gruplar Nisan ayında kurdukları Temerrud hareketi ile Mursi karşılarındaki en ciddi muhalefet sürecini yürütme kararı aldılar.²⁷ Harekete ayrıca Mübarek rejiminin siyasi kanadı olan ve devrimin ardından lağvedilen Ulusal Demokratik Parti'nin eski üyelerinin de destek vermesi ironik bir biçimde devrimci güçleri ve kendisine karşı devrim yapılan aktörleri Müslüman Kardeşler karşıtlığında birleştirmiştir.²⁸ Bu da tarihsel olarak bakıldığında devrim süreçlerindeki kısa süreli pozisyon değişikliklerini ve ittifak oluşumlarını doğrulamaktadır. Temerrud hareketi Mursi'yi görevi bırakmaya davet eden bir imza kampanyası başlattı ve sokaklarda kurulan stantlarla halkı 30 Haziran gösterilerine davet etti. 26 Haziran'da, gösterilerin koordine edilmesi için 30 Haziran Cephesi kurulurken, aktivistler Ahmet Duma ve Esra Abdel Fettah koordinasyon görevini üstlendiler.²⁹

Temerrud'un ilan ettiği yol haritasına göre Anayasa Mahkemesi Başkanı, Mursi'den boşalacak olan Cumhurbaşkanlığı koltuğuna geçici olarak oturacak, tüm yürütme yetkilerinin kendisinde toplanacağı yeni bir başbakan atanacaktı. Temerrud'un talepleri arasında ayrıca 2012'de yazılan anayasanın

geçersiz sayılarak yeni bir anayasanın hazırlanması ve Şura Konseyi'nin dağıtılması da bulunmaktaydı.³⁰ Temerrud'un kampanyası özellikle İslami siyaset karşıtı Mısırlılar tarafından desteklenmiş ve imza kampanyası görece başarılı olmuştur.

Bu süreçte dikkat çeken bir diğer durum ise özellikle büyük şehirlerde baş gösteren petrol sıkıntısı ve elektrik kesintileridir. Nisan ayından itibaren Kahire'deki hemen her petrol istasyonunda benzin olmadığından araç kuyrukları oluşmuştur. Yine günlük olarak elektrik kesintileri yaşanmış ve bazı semtlerde su kesintileri meydana gelmiştir. Çöp toplama, trafiğin akışı ve bazı belediye hizmetleri de daha problemlili hale gelmiştir. Yine çoğunluğu eski rejim kalıntısı figürlerden oluşan medya organları da bu tür durumları kullanarak Mursi karşıtlığını körüklemiştir. Süveyş Kanalı'nın satılacağı, Piramitlerin kiralanacağı, ekmeklerin karne ile dağıtılacağı gibi haberler halkta panik ve öfke yaratmayı amaçlarken, Mursi'nin Mısır'ı Suriye'deki Esad rejimi ile savaşa sokacağı gibi iddialar da gündemi çokça meşgul etmiştir. 30 Haziran'a kadar süren bu durumun 3 Temmuz'daki askeri darbenin ardından gözle görülür biçimde çözülmesi süreç içerisinde Temerrud hareketi ve ordu kadrolarının ortak hareket ettiği iddialarını gündeme getirmiştir. Ordunun eski rejim aktörlerinin de desteğini alarak bu hizmetlerde sıkıntılar yaşatarak halkın Mursi yönetimine karşı daha da olumsuz bir düşünceye kapılmasını amaçladığı birçok gözlemci tarafından belirtilmiştir.³¹

Muhalefetin bu hazırlıkları devam ederken 26 Haziran'da Muhammed Mursi televizyondan Mısırlılara seslenerek halkı provokasyonlara gelmemeye davet etmiştir. Üç saat süren bu konuşmasında Mursi, 2012'de yazılan anayasa maddelerini yeniden düzenlemek üzere bir komite oluşturulmasını kabul etmiş ve yeni bir uzlaşi hükümeti kurulması için muhalefeti diyaloga davet etmiştir.³² Hiçbir uzlaşi teklifine yanaşmayan muhalefet üyeleri Mursi'nin açıklamasını yetersiz bulmuş ve cumhurbaşkanının görevi bırakması gerektiğini belirtmişlerdir. Hamden Sabbahi, Amr Hamzavy, Abdulmoneim Ebul-Futuh gibi figürlerin yanında 6 Nisan Hareketi, "Askeri Mahkemelerde Yargılamaya Hayır" ve "Ulusal Kurtuluş Cephesi" gibi gruplar yaptıkları açıklamalarla Mursi'nin konuşmasını eleştirmişlerdir.

Burada dikkat çeken nokta tüm bu muhalif figürlerin demokratik seçimlerle işbaşına gelen meşru bir lideri görevi bırakmaya davet etmesidir.³³ Demokratik düzene geçme yolunda ilerleyen Mısır'da, böylesi bir görev değişiminin seçimle gerçekleşmesinin, demokratik kurumların oluşması açısından büyük önem taşımakta olduğunun bilincinde olan Mursi, muhalefetin bu taleplerine olumsuz yaklaşmış ancak onları ulusal uzlaşi hükümetinde yer almaya davet etmiştir. Buradan hareketle Mursi karşıtı cephenin asıl amacının demokratik süreçlerin işlemesi değil, Müslüman Kardeşler iktidarının sonlandırılması olduğu tespiti yapılabilir. İzlenen siyasete bakıldığında da muhaliflerin bir kısmının bu uğurda askeri darbe dahil her türlü yolu destekleyebileceği anlaşılmaktaydı. Nitekim ilerleyen süreçte gerçekleşen askeri müdahaleye bu grupların bir kısmı destek verirken, bazıları da orduya karşı pozisyon almıştır.

Mursi'nin tüm uzlaşi çağrılarına rağmen muhalefet, hükümet karşıtı gösteriler organize etmeye başlamıştır. 28 ve 29 Haziran günlerinde Kahire ve diğer şehirlerde küçük çaplı gösteriler yaşanırken, çıkan çatışmalarda en az üç kişi ölmüş ve birçok kişi yaralanmıştır. Özellikle Kahire'nin birçok mahallesinde duvarlarda, direklerde ve araçlarda 30 Haziran'da halkı sokağa çağıran posterlere rastlamak mümkündür. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok yabancı ülke vatandaşlarına 30 Haziran'da dışarı çıkmamaları çağrısında bulunmuş ve yiyecek stoku yapmalarını tavsiye etmiştir.³⁴

Bu noktada Kahire'de 30 Haziran öncesindeki atmosfere şahsi gözlemlerimi katarak değinmek faydalı olacaktır. Özellikle 30 Haziran'a bir hafta kala gözle görülür bir anti-Mursi kampanyası yürütüldüğüne şahit olunmaktaydı. Görece varlıklı mahallelerde yer alan halka açık kafelerde ve restoranlarda ulusalcı tonu yüksek devrim şarkıları ve marşları çalınmaktaydı. Daha sonra Mübarek dönemi aktörlerinin maddi destek sağladığı anlaşılan kliplerde Mısır'ın birliği, ordunun yüceliği ve devrimin gerekliliği temaları gösterilmekteydi. Üzerlerinde Mısır bayrakları ve anti-Mursi posterlerin yer aldığı araç konvoylarıyla şehrin farklı noktalarında gezip kornalar çalarak insanları 30 Haziran'da sokağa inmeye davet ediyorlardı.³⁵

Burada dikkat çekilmesi gereken nokta Mursi karşıtlığını toplumun geneline yaymanın yanlışlığıdır. Son birkaç yıldır siyaseten aktif olan gençlik örgütleri ve toplumsal hareketler, medyanın ve iş dünyasının da desteğini alarak bu kampanyanın görünür olmasını sağlamaktaydı. Sosyal tabanı ciddi anlamda geniş olan Müslüman Kardeşler ve bazı Selefi akımlar yıllardan beri politik olarak aktif olmamaları ve seslerini duyurabilecek enstrümanlardan mahrum olmaları nedeniyle süreç boyunca etkin olamamışlardır. Bu durum da Mursi karşıtı cephenin hem halkı manipüle etmesini hem de uluslararası kamuoyunu etkileyebilmesini sağlamıştır. Özellikle Batılı haber kanallarının bu tür kaynaklardan beslenmesi nedeniyle Batı kamuoyu demokratik yollarla seçilmiş bir cumhurbaşkanının "diktatörleştiği" algısına mahkum edilmiş ve tepkisi buna paralel olarak zayıf olmuştur. Böylesi bir ortamda geline 30 Haziran gününde muhalefet ülke içerisinde geniş destek bulurken, ülke dışındaki kamuoylarında da kısmi bir meşruiyet kazanmıştır.

30 Haziran'da Mısır'ın sıra dışı bir gün yaşayacağı sabahın ilk saatlerinden anlaşılmaktaydı. Normalde açık olan mağazalarda kepenkler indirilmiş, kimi işyeri sahipleri sadece dükkanlarının güvenliğini sağlamak üzere kaldırımlarda konuşlanmıştı. Başta Kahire olmak üzere, İskenderiye, Mahalle el-Kübra, Port Said, Süveyş ve İsmailiye şehirlerinde protestocular sokağa inmiştir. Kahire'de onlarca farklı noktada başlayan yürüyüşlerin bir kısmının son durağı Heliopolis bölgesindeki Cumhurbaşkanlığı sarayı önü, diğerleri de Tahrir Meydanı idi.³⁶ Tahrir Meydanı'ndaki kalabalık şehir merkezine yakın bölgelerden gelen yürüyüşlere katılanların eklenmesiyle kısa sürede yüz binlere ulaştı. Her ne kadar Temerrud meydanlara inen insan sayısını 30 milyonla ifade etse de görüntüler üzerinden yapılan analizlere göre birkaç milyondan fazla olamayacağı uzmanlarca belirtilmiştir.³⁷ Muhalefet yaptığı açıklamada

ülke genelinde oturma eylemleri başlattıklarını ve Mursi görevden ayrılana kadar devam edeceklerini duyurmuştur.

Mursi destekçisi yüz binlerce kişi de Cumhurbaşkanlığı sarayına birkaç kilometre uzaklıkta olan Rabiâtül Adeviye meydanında toplanmıştı. Müslüman Kardeşler dışında kimi Selefi grupların da destek verdiği bu kalabalıklar, demokratik yolla seçilmiş cumhurbaşkanına sahip çıkacağını belirtmiş, muhalefetin siyasi yöntemlerle iktidarı alabileceğini vurgulamışlardır. Gece yarısında Müslüman Kardeşler'in Mukaddem bölgesindeki merkezi saldırıya uğramış, sabaha kadar süren olaylar sırasında 8 kişi hayatını kaybetmiş ve bina hem yağmalanmış hem de ateşe verilmiştir. Güvenlik güçlerinin olaylara hiçbir şekilde müdahale etmemesi İhvan karşıtı cephenin güvenlik birimlerinden de destek aldığı iddialarını doğrulamıştır.³⁸

1 Temmuz günü protestolar devam ederken bazı bakanların hükümetten istifa etmesi Mursi'yi zor durumda bırakmıştır. Şura Konseyi'nden de sekiz bağımsız milletvekili muhalefete destek vermek amacıyla istifa etmiştir.³⁹ Yine Lüksor ve İsmailiye gibi kimi şehirlerin valileri istifa etmiş diğer şehirlerde de hükümet binaları protestocular tarafından ele geçirilmiştir. Akşam saatlerinde Genelkurmay Başkanı Abdülfettah el-Sisi televizyondan yaptığı açıklama ile ülkedeki siyasi aktörlerin uzlaşmaya ulaşması için 48 saat süre verildiğini aksi takdirde ordunun yeni bir yol haritasını yürürlüğe sokmak üzere müdahale edeceğini duyurmuştur.⁴⁰

Ertesi gün Cumhurbaşkanlığı sarayı önündeki ve Tahrir Meydanı'ndaki kalabalıklar daha da artarken, Mursi karşıtları ordunun müdahale etmesini ve geçiş sürecini başlatmasını talep etmişlerdir. Genelkurmay Başkanı Sisi'nin posterlerini taşıyan protestocular ordu lehine sloganlar atmışlardır. Hükümetteki bakanların istifaları devam etmiş, Cumhurbaşkanlığı ve hükümet sözcüleri de görevi bıraktıklarını açıklamışlardır.⁴¹ Öte yandan Mursi'ye destek olan yüz binlerce kişi de Rabiâtül Adeviye ve Kahire Üniversitesi yakınındaki Nahda Meydanı'nda Cumhurbaşkanı lehine sloganlar atarak demokrasiye sahip çıkma çağrısında bulunmuşlardır. Özellikle ülkenin güneyindeki birçok şehirde Mursi yanlısı kalabalıklar, seçilmiş cumhurbaşkanını destekleyen yürüyüşler yapmışlardır.⁴² Akşam saatlerinde Muhammed Mursi yeniden televizyondan bir açıklama yaparak "özgür ve demokratik seçimlerle işbaşına geldiğini ve ülkenin meşru lideri olduğunu" belirtmiş, "meşruiyete karşı her türlü gayrı-meşru harekete karşı ne pahasına olursa olsun mücadele edeceğini" söyleyerek muhaliflerin görevi bırakması yönündeki taleplerini geri çevirmiştir.⁴³

3 Temmuz Askeri Darbesi ve Siyasi İstikrarsızlık

3 Temmuz'da protestolar önceki günlerde olduğu gibi devam etmiştir. Gerginliğin had safhada olduğu başkent Kahire'de Mursi destekçisi grubun üstüne silahlı kişilerce yapılan saldırıda en az 16 kişi hayatını kaybetmiştir. Şiddet olayları devam ederken ordunun verdiği 48 saatlik sürenin dolmasının ar-

dından Genelkurmay Başkanı Sisi devlet televizyonundan açıklama yaparak ordunun yönetime el koyduğunu, anayasanın askıya alındığını ve yeni bir teknokratlar hükümeti kurulacağını söyledi.⁴⁴ Darbenin ilan edilişi sırasında Sisi'nin hemen arkasında el-Ezher Şeyhi, Mısır Kıpti Kilisesi lideri, Ulusal Kurtuluş Cephesi adına Muahmmmed el-Baradei, Temerrud Hareketi temsilcisi ve bazı siyasi ve askeri figürlerin yer alması dikkat çekmiştir. Sisi'den sonra söz alan bu isimler müdahalenin gerekliliğini savunmuşlar ve Mursi'nin halkın taleplerine kulak asmadığından ordunun duruma el koymak zorunda kaldığını iddia etmişlerdir. Daha önceki siyasal süreçte Müslüman Kardeşlerle işbirliği yapan Selefî Nur Partisi ise darbe yönetiminin yanında yer almıştır.⁴⁵

Mısır ordusunun demokratik seçimlerle işbaşına gelen ülkenin ilk sivil cumhurbaşkanını bir askeri darbe ile görevinden uzaklaştırması 25 Ocak 2011'de başlayan devrim sürecine büyük bir darbeydi. Devrim sonrası bir toplumda ve siyasal ortamda görülebilecek problemlerle mücadele etmek durumunda kalan Mursi, buna rağmen kısa vadede ülkede siyasal süreçlerin demokratikleşmesi için çabalamaktaydı. Ancak Mısır ordusu bu müdahalesiyle sadece sivil siyasete değil, Mısır'ın demokratikleşme sürecine de bir darbe indirmiştir.⁴⁶ Bu yüzden sadece Müslüman Kardeşler üyeleri değil, diğer birçok sosyal tabanı olan hareket, darbenin karşısında durarak ordunun müdahalesini eleştirmiştir. Bu eleştirilerin yoğun biçimde yer aldığı İhvan'a yakın olan televizyon kanalları Sisi'nin açıklamasının ardından askerler tarafından basılmış, çalışanlar tutuklanmıştır.⁴⁷

Darbeyi destekleyenler ve Müslüman Kardeşler'in iktidardan uzaklaşmasını isteyen gruplar ise süreci çok farklı biçimde görmüşlerdir. Sisi'nin yönetime el koyduğu açıklamasının hemen ardından bu kitleler bulundukları meydanlarda sevinç gösterileri yapmışlardır. Demokrasiye karşı yapılan bu askeri darbenin havai fişeklerle ve konserlerle kutlanması, on yıllar boyunca demokrasinin hasretini çekmiş bir toplum için büyük bir ironidir. Bu çerçevede başta Kahire olmak üzere İskenderiye, Mansura, Dimyat, Menufiye ve Port Said gibi şehirlerde orduya destek yürüyüşleri yapılmıştır. Darbenin hemen ardından Mübarek dönemi aktörlerinin sahibi olduğu televizyon kanalları darbenin haklılığını iddia eden ve orduyu yücelten yayınlar yapmış; sadece darbeden dolayı kutlamaların yapıldığı meydanları canlı yayınlara ekranlara taşımış, buna karşın Mursi destekçilerinin Rabiâtül Adeviye ve Nahda meydanlarındaki ve diğer şehirlerdeki yürüyüşlerine hiçbir şekilde yer vermemiştir. Askeri darbenin toplum tarafından benimsendiği fikri Mısır medyasında temel söylem olarak işlenmiş, bunun bir sonucu olarak da uluslararası kamuoyunda darbeyi destekleyenlerin karşı olanlardan daha fazla olduğu yanılgısı ortaya çıkmıştır. Darbe karşıtı gösteriler büyük oranda Anadolu Ajansı'nın yerel muhabirleri vasıtasıyla dünyanın birçok haber ajansına ulaşmış, bu şekilde demokrasi yanlılarının da sesleri uluslararası medyada sınırlı da olsa yer almıştır.

25 Ocak 2011'de başlayan devrim sürecinde aktif rol oynayan seküler ve liberal gençlik hareketlerinin darbeye destek olmaları birçoklarını şaşırtmış-

tır. Bu gruplar darbeye destek olarak, kendi başlattıkları devrimi tehlikeye atmakla ve ülkeyi geri döndürilemeyecek bir istikrarsızlığa sürüklemekle eleştirilmişlerdir.⁴⁸ Bu grupların birçoğu hatalarını fark ederek sonraki aylarda ordunun karşısına geçmiş ve demokrasi savunusuna katılmışlardır. Ancak askeri yönetim bu gruplara da baskı uygulamış ve darbe karşıtı tüm hareketleri sindirme yoluna gitmiştir.

Askeri darbe uluslararası ve bölgesel aktörlerce farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa demokratik değerlerin savunucusu olmakla övünen Batılı ülkelerin Mısır'daki darbe karşısında sessiz kalması ve yeteri kadar tepki göstermemesi dikkat çeken nokta olmuştur.⁴⁹ AB Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton, yaptığı açıklamada “Mısır’ın demokratik sürece geçmesi, seçimleri gerçekleştirmesi ve yeni bir anayasayı derhal kabul etmesi” gerektiğini belirtmiştir. Ancak Ashton demokratik seçimlerle işbaşına gelen cumhurbaşkanının askeri darbe ile görevinden alınmasını veya seçilmiş bir meclisin belirlediği kişilerin hazırladığı ve referandumda halkın onay verdiği 2012 anayasasının ordu tarafından geçersiz sayılmasına hiçbir atıfta bulunmayarak ikircikli bir tutum sergilemiştir.⁵⁰ Ülkede demokratik yollarla yapılmış seçimin ardından sivil siyasetin yolunda ilerlediği bir dönemde, askeri darbenin ülkede istikrarsızlık getireceği bu kadar açıkken özellikle ABD ve Avrupa Birliği ülkelerinin Mursi’ye yeteri kadar destek vermemesi, bu aktörlerin Arap coğrafyasındaki dönüşüm dalgasından rahatsız oldukları ve süreci engellenmesi gerektiği fikrinde oldukları izlenimi vermiştir.

Bölgedeki diğer otoriter rejimlerin bir kısmının da benzer bir tutum içerisinde olması Mısır’ın demokrasi yolunda ilerlemesinin bu aktörlerce istenmediğinin göstergesi olarak okunabilir. Geçici Cumhurbaşkanı olarak seçilen Adli Mansur’u ilk arayan devlet başkanının Suudi Kralı Abdullah olması⁵¹ Riyad’ın Mısır’daki darbenin destekçileri arasında olduğu iddialarını da akıllara getirmiştir. Abdullah’ın darbeyi gerçekleştiren Genelkurmay Başkanı Sisi’yi özellikle tebrik etmesi ise Körfez ülkesinin tutumunu açıkça göstermiştir. Bu durum izleyen süreçte de diplomatik kaynakların teyidiyle doğrulanmıştır.⁵²

Askeri darbeye en sert tepkiyi Türkiye göstermiştir. Başta Başbakan Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere birçok siyasi ve sivil toplum hareketi açıklamalar yaparak askeri darbeyi kınadıklarını belirtmişler, Mursi’nin görevinin iade edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Öyle ki Başbakan Erdoğan bir açıklamada “darbe hükümetini tanımayacaklarını” ifade ederek Ankara’nın Mısır’ın demokratikleşmesine engel olmak isteyenlerin karşısında olacağını işaretini vermiştir.⁵³ Türkiye ile birlikte müdahaleyi “askeri darbe” olarak tanımlayan ve kınayan bir diğer ülke de Tunus olmuştur.⁵⁴ Ayrıca Afrika Birliği, ilkeleri gereği demokratik bir sistemle yönetilmeyen bir ülkenin üyeliğinin mümkün olmayacağından Mısır’ın üyeliğini askıya aldığı açıklamıştır.⁵⁵

Ordunun müdahalesinden sonra ülke tam bir istikrarsızlık ortamına sarmış olmuştur. Şiddet olayları birçok şehirde cereyan etmiş, Mursi’yi ve demok-

ratik haklarını savunan yüzbinler sokaklara inerek darbe karşıtı yürüyüşler düzenlemişlerdir. Bu gösteriler kimi zaman “baltacıların”⁵⁶ kimi zamanda güvenlik birimlerinin saldırısı ile karşılaşmış ve onlarca kişi hayatını kaybederken birçoğu da yaralanmıştır. Bu saldırılardan biri 8 Temmuz’da Cumhurbaşkanı Muhafız Alayı’na yakın bir noktada gerçekleşmiştir. Sabah namazı sırasında göstericilere ateş açan askerler tarafından en az 51 Mursi taraftarı öldürülmüştür. Kamera kayıtlarından anlaşıldığı üzere saldırıda gerçek merciler nişan alınarak kullanılmıştır.⁵⁷ Ordu bu saldırıyla Rabiâtül Adeviye Meydanı’nda toplanan kalabalığı korkutarak dağıtmayı hedeflemiş ancak bunda başarılı olamamıştır. İlerleyen günlerde meydan daha da kalabalıklaşmış, Ramazan ayında ve yaz günlerinin sıcağına rağmen yüz binlerce insan meydana kamp kurarak demokratik yollarla seçtikleri cumhurbaşkanının görevinin iade edilmesini talep etmişlerdir.

Darbenin hemen ardından Müslüman Kardeşler kadrolarına yönelik tutuklamalar başlamıştır. Muhammed Bedi, Hayrat Şatır, Mehdi Akif ve Muhammed Biltaci gibi hareketin önde gelen isimlerine ve birçok üyesine yurtdışına çıkışı yasağı getirilirken, kimileri de daha ilk günden gözaltına alınmıştır. Yine İhvan’ın birçok üyesinin malvarlığına tedbir konmuş, uluslararası banka hesapları da dondurulmuştur. Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi ise uzunca bir süre kamuoyundan gizlenen bir yerde ev hapsinde tutulmuş⁵⁸ daha sonra da tutuklanarak hapse atılmıştır. Mursi’ye yönelik “protestocuların öldürülmesini teşvik etmek”, “yabancı ülkelerle işbirliği yapmak”, “vatan hainliği” ve “yargıyı aşağılamak” gibi tamamen siyasi suçlamaların getirilmesiyle yargılama süreci başlamıştır. Zaman zaman mahkeme salonuna getirilen Mursi, kendisinin halen seçilmiş cumhurbaşkanı olduğunu belirtmiş ve mahkemeyi tanımadığını söylemiştir.⁵⁹

Bir Dönüm Noktası Olarak 14 Ağustos ve İhvan’ın Siyasetten Dışlanması

Darbenin ardından Müslüman Kardeşler hareketine yönelik topyekün bir baskı uygulanmaya başladı. Mübarek döneminde de siyasi olarak dışlanan ve baskılara maruz kalan harekete yönelik bu kez uygulanan yöntemler hukuksuz ve acımasızdı. Hareketin özellikle yönetim kademesinde olan veya farklı pozisyonlarda görev alan isimleri tespit edilerek herhangi bir suç işleyip işlemediklerine bakılmaksızın gözaltına alınmaya başlandılar. Farklı şehirlerde düzenlenen yürüyüş ve protestolarda da tutuklamalar yaşandı. Kahire’de darbe karşıtı gösterilerin yoğunlaştığı Rabiâtül Adeviye ve Nahda meydanlarında ise ilk günlerde tutuklamalar olmadı. Çünkü bu alanlara güvenlik güçleri giremiyordu. Bununla birlikte Müslüman Kardeşler ve Mursi’ye destek olan birçok Selefi harekete mensup insan barışçıl protesto yürütmekte ve her fırsatta şiddeti reddetmekteydiler. Ancak darbe yönetimi gösterilerin daha fazla taraftar toplaması ve süreç uzadıkça protestoların meşruiyetinin artacağı endişesi ile müdahale kararı aldı.

14 Ağustos, Mısır'ın modern tarihindeki en kanlı gün olarak kayıtlara geçti. Sabahın erken saatlerinde özel kuvvetlere bağlı asker ve polis güçleri Rabiatül Adeviye ve Nahda meydanlarını dağıtmak üzere bir operasyon gerçekleştirdiler. Meydandakilerin bir kısmının uykuda yakalandığı müdahalenin amacının önemli sayıda can kayıpları yaşatıp İhvan üyelerini korkutarak siyasi muhalefeti sonlandırmaya zorlamak olduğu söylenebilir. Nitekim meydandan gelen canlı yayın görüntüleri, fotoğraflar ve saldırıya maruz kalan şahitlerin anlattıkları güvenlik güçlerinin tamamen öldürmeye koşullanmış bir şekilde saldırdıklarını doğrulamaktadır.

14 Ağustos baskınları Mısır'da 25 Ocak Devrimi'nin ardından gerçekleşen en önemli gelişmelerden birisidir. Ordu güçleri bu katliamı gerçekleştirerek Müslüman Kardeşler'e yönelik daha önce rastlanmamış bir baskı sürecine gireceğinin işaretini vermiştir. İzleyen günlerde de harekete yönelik tutuklamalar ve baskı süreci devam etmiştir. 20 Ağustos'ta Müslüman Kardeşler'in lideri Muhammed Bedii Kahire'de tutuklanarak Tora Hapishanesi'ne gönderilmiştir. Hareketin 8. Genel Mürşidi olan Bedii'nin tutuklanması Mısır'da İhvan ve devlet arasındaki ilişki bağlamında bakıldığında olağanüstü bir olaydır. Nitekim Hüsnü Mübarek döneminde dahi İhvan'ın Genel Mürşidi tutuklanamazken, bu bir kırmızı çizgi olarak görülmüştür. Ancak darbe yönetimi tamamen siyasi nedenlerle Bedii'yi tutuklayarak, darbeye karşı gelenlere çabalarının boş yere olduğu mesajını vermiştir.⁶⁰ Eylül ayında Müslüman Kardeşler'in resmi sözcülerinden olan Cihad El-Haddad tutuklanmıştır. Haddad, İhvan'ı özellikle Batı dünyasıyla olan ilişkilerde temsil etmekte ve iletişimi sürdürmekteydi. Darbenin ardından Müslüman Kardeşler'e yönelik baskının uluslararası medyada yer alması için yoğun çaba gösteren Haddad'a yönelik, göstericileri suça teşvik etme, halkı kışkırtma ve yanlış bilgilendirme gibi suçlamalar getirilmiştir.⁶¹ Ekim ayında da Müslüman Kardeşler'in siyasi kanadı olan Hürriyet ve Adalet Partisi'nin lideri ve hareketin önde gelen isimlerinden olan Essam el-Erian tutuklanmıştır. Darbe sonrasında gerçekleşen tutuklamaların ardından İhvan'ın hemen hemen tüm üst yönetim kadroları tutuklanmış, ayrıca harekete üye binlerce kişi hapse atılmıştır.⁶²

İhvan'a yönelik siyasi baskı sadece tutuklamalardan ibaret değildi. Bunun yanında legal yollarla da hareketin operasyonelliği engellenmeye çalışılmakta, siyasal ve sosyal tüm aktivitelerinin yasaklanması hedeflenmekteydi. Eylül ayında Kahire'deki bir mahkeme Müslüman Kardeşler hareketinin ve onunla bağlantılı tüm kuruluşların yasaklanması gerektiği kararı almıştır. Kararda ayrıca hareketin her türlü faaliyetinin durdurulması gerektiği belirtilmiş, İhvan ve bağlantılı tüm kuruluşların malvarlığına devlet tarafından el konulduğu duyurulmuştur.⁶³ İhvan avukatları kararı temyize götürmüş; ancak Kasım ayında üst mahkeme kararı onamış ve Müslüman Kardeşler hareketini “yasaklı” hale getirmiştir.⁶⁴

Darbe Sonrası Siyasi Süreç ve Darbe Anayasasının Tamamlanması⁶⁵

Ordunun 3 Temmuz'daki müdahalesinin ardından, askıya alınan Mursi dönemi anayasasının yeniden gözden geçirilerek düzenlenmesi kararı alınmıştır. Önce, eski anayasa rafa kaldırıldığından geçiş dönemi Cumhurbaşkanı Adli Mansur 33 maddeden oluşan geçici anayasa metnini ilan etmiştir.⁶⁶ Yine açıklanan takvime göre anayasanın en kısa zamanda hazırlanması ve referanduma götürülmesi öngörülmüştür. Sonraki günlerde belirlenen plan uyarınca profesör ve yargıçlardan oluşan 10 kişilik anayasa komisyonu kurularak çalışmalarına başlamıştır. Bu komisyon Mursi döneminde kabul edilen anayasa metnini gözden geçirip kimi maddelerini değiştirmiş, değişmesi gereken maddeleri ve önerilerini belirleyerek Adli Mansur'a iletmiştir.⁶⁷ Komisyondan gelen metni incelemek ve onaylamak üzere daha geniş kapsamlı bir heyet oluşturulmasına karar verilmiş, ardından 50 kişiden oluşan heyet Eylül ayı başında Adli Mansur tarafından duyurulmuştur.⁶⁸ Müslüman Kardeşler'den hiçbir temsilcinin bulunmadığı heyette Selefi hareketten sadece bir üye yer almış, buna karşın darbenin yanında olan Temerrud Hareketi, Kıpti cemaati, El-Ezher, işçi birlikleri ve liberal partilerden birçok üye komisyona seçilmiştir. Bu açıdan bakıldığında anayasaya son halini verecek olan komisyonun Mısır'ın sadece belli bir kesimini temsil ettiği ve geniş bir toplumsal tabanın iradesinin sürecin dışında tutulduğu tespiti yapmak yerinde olacaktır. Komisyon, göreve başlamasının ardından yapılan ilk oturumunda, Mübarek döneminde 10 yıl dışişleri bakanlığı yapmış ve eski rejimle sıkı bağları olan Amr Musa'yı başkan olarak seçmiştir.⁶⁹

Darbeyi takiben hızlıca bir araya getirilen anayasa komisyonunun çalışmalarının tamamlanmasının ardından ortaya çıkan son taslağın geçici cumhurbaşkanı Adli Mansur tarafından zaman geçirilmeden kabul edilmesiyle referandum süreci Aralık 2013'te başlatılmıştır.⁷⁰ Her şeyden önce seçilmiş bir meclis tarafından hazırlanmamış olan anayasanın “meşruluk” problemi olduğu bir gerçektir. Ayrıca anayasa yazımının halkın çoğunluğunu temsil eden seçilmiş bir yönetim tarafından değil de, askeri darbe ile işbaşına gelmiş siyasal figürlerce gerçekleştirilmesi ortaya çıkan metnin en önemli eksikliği idi. Bununla birlikte anayasanın ruhundaki “otoriter” karakter hem Mısırlı askeri yönetim karşıtlarınca hem de bölge hakkında çalışmalar yapan analistlerce ordunun avantajlı pozisyonunu korumaya yönelik bir çaba olduğu konusunda endişelere neden olmuştur. Anayasada öne sürülen düzenlemelerin birçoğunun gerçeklikle bağlantısının olmaması ise bir diğer sorundur. Bu anayasayı diğerlerinden farklı kılacağı iddiasıyla eklenen eğitim sistemindeki düzenlemeler ve sağlık servislerindeki iyileştirmeler gibi sosyal hakları ilgilendiren konuların ülkenin ekonomik imkanları ile karşılanabileceğini düşünmek hayalden başka bir şey değildir. Örnek vermek gerekirse, gayri safi milli hasılanın %3'ünün eğitime, %4'ünün sağlığa ve %2'sinin yüksek öğretime ve %1'inin de bilimsel araştırmaya ayrılmasını öngören anayasadaki

18, 19, 21 ve 23. maddelerin uygulanabilirliği ülke ekonomisi göz önünde bulundurulduğunda imkansız gözükmektedir.⁷¹

Hazırlanan anayasa metninde göze çarpan en ciddi durumlardan bir tanesi de askeri vesayetin uzun süre Mısır siyasetinde etkili olacağının kodlarını barındırıyor olmasıdır. Diğer birçok maddedeki belirsizliğin aksine orduya dair anayasa hükümleri askeri yönetime önemli ayrıcalıklar getirmektedir. Bunların en başında askeri bütçenin parlamentonun onayına ihtiyaç duymayacağını düzenleyen madde gelmektedir. Bu bütçe tıpkı Mübarek döneminde olduğu gibi ordu yönetiminin belirleyeceği ihtiyaçlar çerçevesinde gerçekleştirilecektir. Öte yandan başbakanın savunma bakanını ataması uygulaması da bu anayasa ile sona ermektedir. Yine Yüksek Askeri Konsey tarafından atanacak olan savunma bakanının parlamentonun onayını almasına gerek olmadan göreve başlayabileceği ve üst üste iki dönem görevde kalabileceği maddesi anayasada yer almıştır.

Mübarek rejimi kalıntılarının siyasetten dışlandığı Mursi dönemi anayasasının aksine referandumla kabul edilen yeni metinde bu kişilerin siyaset sahnesine geri dönmesinin önü dolaylı bir biçimde açılmıştır. Buna göre, seçimle ilgili maddelerde yapılan değişikliklerle seçimlerde parti listelerinin değil de bireylerin yarışması mümkün kılınmıştır. Her ne kadar Mübarek'in yasaklı Ulusal Demokratik Partisi kapatılmış olsa da bu partinin üyeleri bireysel olarak seçimlere girebilecek ve seçilebileceklerdir.⁷² Halbuki Mursi döneminde hazırlanan anayasada bu kişilere 10 yıl siyaset yasağı getirilmişti. Özellikle kimi devrimci aktivistler yeni anayasadaki bu gibi eski rejimi koruyan maddelere büyük tepki göstermişlerdir.

Devrim sürecindeki aktivistlerin önemli taleplerinden olan sivillerin askeri mahkemelerde yargılanmasının engellenmesine dair düzenleme de kabul edilen anayasa metninde tam anlamıyla yer almamıştır. Her ne kadar anayasa sivillerin askeri mahkemede yargılanmasını ilkesel olarak kaldırsa da, buna bir istisna getirerek aslında bu durumun uygulamada farklılaşabilmesine imkan sağlamaktadır. Buna göre, askeri ekipmanlara, ordu mensubu güvenlik güçlerine, ordu mensubu sivil çalışanlara yönelik suç işleyenlerin yargılanma süreçleri askeri mahkemelerde gerçekleştirilebilir. Bu şekilde askeri mahkemelerde yargılama uygulamasının devam edebilmesine imkan tanınmıştır.⁷³

Özellikle bazı hükümlerdeki muğlak ifadeler uzun vadede otokratik bir rejim tarafından vatandaşlar aleyhine kullanılmaya müsait bir biçimde tasarlanmıştır. Örnek vermek gerekirse, “savunma amaçlı tutuklamalar daha sonra belirlenecek kanunlar çerçevesinde gerçekleştirilecektir” hükmü, özellikle güvenlik birimlerinin elini güçlendirme ve yaptıkları tutuklamaları meşrulaştırmaya zemin hazırlama işlevi görebilecektir. Yine bir başka maddede yer alan “devletin interneti kontrol etmesi, kişisel e-postaları izleyebilmesi ve iletişim kanallarını (internet ve telefon gibi) gerekli gördüğünde iptal edebilmesi, belirlenecek kurallar çerçevesinde yapılabilir” hükmü, bir anlamda devlete bu tür uygulamaları gerçekleştirebilme hakkı vermektedir.

Yeni anayasa metninde ortaya çıkan bir diğer olumsuzluk inanç hürriyeti ile ilgilidir. Mısır Kişisel Haklar İnisiyatifi isimli kuruluş yayınladığı bir raporda bu duruma dikkat çekmiştir. Yeni anayasanın 64. maddesi her ne kadar “inanç hürriyetini” koruma altına aldığını belirtse de “ibadet etme ve ibadethane açma hürriyeti daha sonra belirtilecek hukuksal düzenlemelere göre şekillenecektir” ibaresinin de aynı maddede bulunması daha sonraki süreçte rejimin bu anlamda kısıtlamalara gidebilmesine imkan verecektir, şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁴ Burada sadece dini azınlık olan Kıptilerin değil, Müslümanların da ibadethane açabilmelerinin daha zor şartlarda gerçekleşebileceği endişesi ortaya çıkmıştır.

Din konusunun yer aldığı bir diğer hüküm de 74. maddede yer almaktadır. Buna göre herhangi bir partinin, dini merkeze alan bir kimlikle kurulması yasaklanmaktadır. Bununla birlikte coğrafi, mezhepsel ve cinsiyet ayrımcılığını teşvik etme amacıyla kurulabilecek partilerin de önu kapatılmıştır. Siyasal partilerin mahkeme kararı ile kapatılabileceğine de yine bu maddede izin verilmiştir.⁷⁵ Aslında anayasa metnine bu maddenin eklenmesinin, Müslüman Kardeşler’in kısa ve uzun vadede siyasal hayata yeniden dönüşünü engellemek amacıyla olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerek. Müslüman Kardeşler hareketine yönelik yasal anlamda dışlayıcı kararların, darbenin hemen ardından alındığı göz önünde bulundurulursa, ilerleyen süreçte de İhvan tarafından oluşturulabilecek siyasal hareketlerin bu ve benzeri maddelere dayandırılarak engellenebileceği öngörülebilir.

Burada not düşülmesi gereken bir durum da darbeye destek olan Selefî Nur Partisi’nin geleceğinin de bu maddeyle bağlantılı olarak tehlikede olduğudur. Her ne kadar darbe sürecinde aktif bir rol alsa da Nur Partisi anayasa yazım sürecinde dışlanmış ve 50 kişilik komisyonda sadece bir üye ile temsil edilebilmiştir.⁷⁶ Dolayısıyla darbe sürecini yürüten aktörlerin ilerleyen dönemde Nur Partisi’ne yönelik dışlayıcı kararlar alabileceği de ihtimal dahilindedir.

Belirsizliklerden bir diğeri de gazetecilerle ilgili düzenlemededir. Mursi dönemi anayasasında medya çalışanları için getirilen önemli özgürlük ve haklara karşın darbe yönetimince yapılan anayasa, bu alanda üstü kapalı bir kısıtlama getirmektedir. “Gazeteciler ulusal güvenlik veya ekonomiye zarar veren aktivitede bulunurlarsa tutuklanabilirler” hükmünün yer aldığı anayasa metninde “ulusal güvenliğin” neye karşılık geldiğinin belirtilmemiş olması, gazetecilerin cumhuriyet başsavcısı tarafından yukarıdaki suçlamayla tutuklanabilmelerine imkan vermektedir. Bu açıdan bakıldığında yeni anayasa ile medya çalışanlarına daha fazla özgürlük yerine, daha yoğun kısıtlamalar getirilmiştir.

Askeri darbenin ardından hazırlanan, burada kısaca özetlenen ve örneklandırılan 2014 Anayasası, 2012’de Mursi döneminde yazılan anayasaya kıyasla daha katı, özgürlükleri daraltıcı ve askere ayrıcalıklar getirici bir içeriğe sahiptir. Anayasayı hazırlayan komisyon göz önünde bulundurulduğunda Mursi döneminde kabul edilen anayasa metni çok daha meşru bir grup ta-

rafından hazırlanmıştır denilebilir. Nitekim darbe sonrasının anayasa yazım komisyonu ülkede son seçimlerde oyların %40'a yakınına almış Müslüman Kardeşler hareketinden hiçbir üyeyi barındırmıyordu ve bu anlamda ciddi bir meşruluk problemi vardı. Mursi dönemindeki anayasa yazım komisyonu ise toplumun hemen hemen her kesiminin temsilcilerini içeriyordu ve bu anlamda çok daha meşru idi.

Anayasa Karşısı Muhalefet

Ülkede sosyal tabanı en geniş hareket olan Müslüman Kardeşler'in yoğun bir baskı sonucunda siyasal süreçlerden dışlanması, anayasa açısından da olumsuz unsurlar barındırıyordu. Her şeyden önce hazırlanan anayasada Müslüman Kardeşlerin temsil ettiği tabanın hiçbir şekilde etkisinin olmaması metni meşru bir halk desteğinden mahrum bırakıyordu. Bunun en önemli göstergesi Mursi döneminde anayasayı hazırlayan komitenin özellikle geniş katılımlı olması sağlanmışken, bu hususun darbe yönetimi tarafından dikkate alınmamış olmasıdır. Yeni anayasa metninin toplumun farklı kesimlerinin temsil edilmediği bir komite tarafından yazılmış olması bir anlamda bu metnin meşruiyetine gölge düşürmektedir.⁷⁷ Müslüman Kardeşlerin dışında diğer bazı gruplar da anayasa yazım sürecinin dışına itilmiş, darbe yönetiminin belirlediği ve toplumun sadece belli kesimlerinden gelen isimler anayasa taslağını hazırlamıştır. Tam da bu yüzden darbe yönetimi tarafından hazırlanan anayasa metni birçok siyasal ve toplumsal aktör gibi İslam dünyasının önde gelen ve Müslüman Kardeşler'e yakınlığı ile bilinen din alimlerinden Yusuf el-Karadavi tarafından da eleştirilmiştir. Askeri müdahaleye de karşı çıkan ve darbe sonrası meydana gelen ölümlerden orduyu sorumlu tutan Karadavi, sadece belli kesimden gelen temsilcilerin hazırladığı anayasa metninin meşru olmadığını savunmuş ve Mısırlıları referandumu boykot etmeye çağırıştır.⁷⁸

Anayasa yazım sürecinden dışlanan gruplar, zaman zaman rahatsızlıklarını dile getirmişler ve protesto gösterilerinde bulunmuşlardır. Güçlü Mısır Partisi, 6 Nisan Hareketi, Devrimci Sosyalistler ve Askeri Yargılamalara Hayır Hareketi Aralık ayı başında gerçekleştirdikleri bir gösteri ile hazırlanan anayasa metnini reddettiklerini açıklamışlardır. Bu gruplar yaptıkları basın açıklamasında anayasa taslağının demokratik olmadığını belirtmişler ayrıca Mısır için uzun vadeli bir vizyonu barındırmadığını ve bu yüzden anayasa referandumunda "hayır" oyu vereceklerini duyurmuşlardır. Özellikle askeri yargılamalara izin veren maddenin taslak metinde yer almasına tepki gösteren bu hareketler,⁷⁹ yapılan düzenlemelerle Sisi'nin 8 yıl boyunca görevde kalabilecek olmasına ve sosyal adaletle ilgili maddelerin devrimin taleplerini karşılamaktan uzak oluşuna tepki göstermişlerdir.⁸⁰

Yine askeri yönetime karşı grupların oluşturduğu "Darbe Karşısı Birlik" bir basın açıklaması yaparak anayasa metnini kabul etmediklerini ve referandumu boykot edeceklerini duyurmuştur. Yapılan açıklamada referandumda "hayır" oyu verilmesinin dahi darbe yönetimini meşrulaştıracağı belirtilmiş

ve bu yüzden boykot kararının alındığı ifade edilmiştir. Gelecek Partisi, Halk Partisi, Vatan Partisi, Vasat Partisi ve Darbe Karşıtı Öğrenciler Birliği'nden temsilcilerin yer aldığı basın açıklamasında askeri yönetim eleştirilirken devrim sürecinin tehlikede olduğuna vurgu yapılmıştır. Nur Partisi dışında diğer birçok Selefi hareketin yer aldığı "Darbe Karşıtı Birlik" yaptığı açıklamada Nur Partisi'nin darbe yanlısı tutumunu eleştirmiş ve parti yönetiminin tabandan çok farklı hareket ederek Selefi harekete zarar verdiğini belirtmiştir.⁸¹ Bu hareketlerden biri olan ve liderliğini eski Nur Partisi başkanı Emad Abdülgafur'un yaptığı Vatan Partisi anayasa metninin "ordunun gücünü konsolide etmek amacına hizmet ettiğini" belirtmiş ve boykot çağrısı yapmıştır.⁸² 3 Temmuz'daki müdahaleyi "darbe" olarak nitelendiren Vasat Partisi de süreç boyunca askeri yönetime karşı tutum sergilemiş, hazırlanan anayasayı da kabul etmeyerek referandumda boykot çağrısında bulunmuştur.⁸³

Askeri müdahale sırasında Sisi'ye destek veren ancak anayasa yazım sürecinde dışlanan Selefi hareketin bir kanadını temsil eden Nur Partisi'nin tutumu dikkat çekici olmuştur. Suudi Arabistan'a yakınlığı ile bilinen hareketin İslami eğilimi, darbeci kadrolarda rahatsızlık yaratmıştır. Anayasanın İslami kimliğinden ziyade seküler olmasını hedefleyen darbe destekli yönetim, bu yüzden Nur Partisi ile çoğu zaman ters düşmüştür. Bu tür fikri ayrılıklar nedeniyle anayasa komisyonunda yer alan Nur Partisi temsilcisi zaman zaman görüşmeleri protesto ederek kendilerinin fikirlerinin dikkate alınmadığından şikayetçi olmuştur.⁸⁴ Buna rağmen dış destekçisi olan Suudi Arabistan'ın Sisi'ye verdiği destekten ötürü Nur Partisi anayasa referandumunda taraftarlarına "evet" oyu verme çağrısında bulunmuştur.⁸⁵ Bu tutum, hareketin temel amacı olan İslami yönetimin tesis edilmesine dair hiçbir ibare olmayan ve İslami hassasiyet gerektiren maddelerin özellikle dışarıda bırakıldığı bir metne⁸⁶ onay verilmesi anlamına geldiğinden partinin kendi fikri temelleri ile çelişen biçimde hareket ettiğini de göstermektedir.

Sadece Mısır değil Ortadoğu'nun da en büyük Selefi hareketlerinden birisi olan Selefi Cephe⁸⁷ ise Nur Partisi'nden farklı bir tavır takınmış ve en başından beri darbeye karşı çıkmıştır. İdeolojik olarak da Nur Partisi'nin temsil ettiği Selefi düşünce yapısından farklı prensiplere sahip olan Selefi Cephe, anayasa yazım sürecinde muhalif tutumunu sürdürerek üyesi olduğu "Darbe Karşıtı Birlik" hareketiyle ortak pozisyon almıştır. Selefi Cephe, anayasa taslağının tamamlanmasının ardından yaptığı çağrıda metnin tüm Mısırlıların iradesini yansıtmadığından meşru olmadığını ve dolayısıyla referandumun boykot edilmesi gerektiğini duyurmuştur.⁸⁸

Mısır'da etkili ve geniş bir tabana sahip toplumsal hareketlerden bir diğeri olan Cemaati İslamiye⁸⁹ de referandumda boykot kararı almıştır. "Meşruiyeti Savunan Ulusal Birlik" adıyla kurulan ve askeri darbe karşısında demokratik hakları savunan koalisyona üye olan Cemaati İslamiye, İslami hareketlerin dışarıda bırakılarak hazırlanan bir anayasa metninin meşru olamayacağını ileri sürmüş ve üyelerinin çoğunluğunun boykot kararını desteklediğini duyurmuştur.⁹⁰ Hareketin bu kararı ile Suudi Arabistan destekli Nur Partisi dı-

şında ülkedeki İslami hareketlerden hemen hemen hiçbirinin askeri yönetimi ve anayasa referandumunu desteklemediği sonucu ortaya çıkmıştır.

Anayasa yazım sürecinde birçok gençlik örgütü de rahatsızlıklarını duyurmuşlar ve protesto gösterilerine katılmışlardır. Bu gruplardan en dikkat çeken ise darbeye giden süreçte baş aktörlerden olan Temerrud hareketinden ayrılanların kurduğu yeni platformdu. Bunlar Mursi karşıtlığında birleşmiş; ancak askeri müdahaleden sonra Mübarek dönemi şartlarından daha kötü bir hale geldiğini belirten kimi gençlerdi. “Temerrud 2” olarak kamuoyunda bilinen bu hareket, anayasa taslağının ortaya çıkmasının ardından referandumu boykot edeceğini ilan etmiş, askerın derhal siyasetten çekilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹¹

Tüm bu grupların pozisyonlarından yola çıkarak yapılacak basit bir değerlendirme neticesinde anayasanın halkın çoğunluğu tarafından temsil edilmeyen ve eski rejim destekçisi kişilerce, demokratik olmayan yöntemlerle yapıldığı anlaşılabılır. 2011-2012’deki parlamento seçimlerinde oyların önemli kısmını alarak meclisteki sandalyelerin %47’sine sahip olan Müslüman Kardeşler, askeri yönetimin gerçekleştirdiği darbeden ve sonrasındaki dışlayıcı politikalarından dolayı anayasa yazım sürecini tümünden boykot etmiştir. Mısır’daki İslami hareketlerden farklı bir yol izleyen Selefî Nur Partisi, anayasa yazım sürecine destek vermiş; ancak partinin kimi maddelere yaptığı itirazlar büyük bir tepkiyle karşılanarak geri çevrilmiş, bu nedenle de Nur Partisi anayasa yazım komisyonunda hiçbir etkinliğe sahip olamamıştır. Bunların yanında bir kısım liberallerin ve sosyalistlerin darbe karşıtı tutum aldıkları ve anayasa yazımına zaman zaman karşı geldikleri düşünüldüğünde anayasanın aslında çok az temsile sahip bir azınlık tarafından yazıldığı tespiti yapılabilir. Referanduma katılımın %38’lerde⁹² kalması darbe yönetimince hazırlanan bu metne halkın da desteğinin sınırlı olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir.⁹³ Öyle ki ülke genelinde oy verebilecek olan 30 yaş altı nüfusun sadece %20’sinin referanduma katılımı özellikle genç nüfusun darbe yönetimine mesafeli olduğunu göstermektedir.⁹⁴

Sonuç

2013 yılı Mısır’daki devrim süreci açısından önemli hadiselerle sahne olmuştur. Devrim bağlamında bakıldığında yaşanan askeri darbe ve sonrasındaki istikrarsızlık, 2011’de başlayan demokrasi ve özgürlük taleplerine büyük bir darbe olarak nitelendirilebilir. Hüsnü Mübarek rejiminin sonlanmasına öncülük eden birçok aktörün 2013 yılında demokratik yollarla seçilmiş cumhurbaşkanına karşı yapılan askeri müdahaleye arka çıkması ise ironik bir durum ortaya çıkarmıştır. Devrimci aktörlerin özellikle liberal ve seküler eğilimli kanatları 2011’de başlatılan devrim hareketine büyük bir zarar verilmesinde rol oynamışlardır. 6 Nisan Hareketi gibi, yapılan hatanın farkına varan kimi gruplar da geri adım atmak istemişler; ancak askeri yönetimin yoğun baskısı sonucunda artık çok geç olduğunun farkına varmışlardır. Mısır’da uzun yıllar

baskı gören ve Mübarek'in devrilmesiyle siyaset sahnesine çıkarak demokratik mücadelesine başlayan Müslüman Kardeşler hareketi ise devrime sahip çıkmak istemiş; ancak hem eski rejim aktörleri, hem de devrimin başarıya ulaşmasını istemeyen Suudi Arabistan, Amerika ve İsrail gibi dış aktörlerin bir araya gelmesiyle oluşan ittifak karşısında çaresiz kalmıştır. Dolayısıyla devrim geri döndürülmesi güç bir sürece girmiştir.

Yaşanan gelişmeler ışığında Mısır siyasetinin çalkantılı günlerine devam edeceği tespiti yapılabilir. Nitekim Abdül Fettah el-Sisi'nin cumhurbaşkanı olsa dahi ekonomik problemleri çözmesi ve toplumsal barış ortamını sağlaması mümkün gözükmemektedir. Devrim sonrası beklentileri artan Mısırlılar ekonomik ve sosyal koşullarının iyileşmesini talep etmektedirler. Öte yandan devrimle birlikte ortaya çıkan özgürlük, demokrasi ve insan hakları talepleri de özellikle genç nüfus tarafından yinelenenecektir. Buna karşın Sisi ve ona destek veren iç ve dış aktörler tüm enerjilerini eski düzeni geri getirmeye harcamaktadırlar. Unutulmamalıdır ki, devrimsel süreçler inişler ve çıkışlarla da olsa devam etme eğilimi gösterirler. Mısır'daki sürecin gidişatına bakıldığında 2011'den bu yana farklı merhalelerden geçildiği görülmektedir. Askeri darbe devrim sürecinin halihazırda istenmeyen bir noktada olduğunu göstermektedir.

Kronoloji

- **25 Ocak:** 2011 devriminin ikinci yıldönümünde protestolar düzenlendi. Dönemin Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi karşıtları Tahrir Meydanı'nda toplanarak Müslüman Kardeşler aleyhine sloganlar attı.
- **26 Ocak:** 2012'de Port Said'de yaşanan stadyum faciasından dolayı mahkeme 73 sanıktan 21'ine idam cezası verdi. Kararın üzerine Port Said şehrinde çıkan olaylarda 33 kişi hayatını kaybetti.
- **27 Ocak:** Süveyş Kanalı şehirlerinde çıkan olaylar üzerine dönemin Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi 30 günlük olağanüstü hal ve sokağa çıkma yasağı ilan etti.
- **3 Mart:** Port Said şehrinde çıkan olaylarda polisin müdahalesi nedeniyle en az bir kişi hayatını kaybederken, 500 kişi de yaralandı.
- **30 Mart:** Ünlü komedyen Bessam Yusuf İslam'a ve Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'ye hakaret etmekten kısa süreliğine tutuklandı. Yusuf, soruşturmanın ardından serbest bırakıldı.
- **6 Nisan:** 6 Nisan Gençlik Hareketi kuruluşunun beşinci yıldönümünde gösteriler düzenledi. Hareketin hedefinde Muhammed Mursi ve Müslüman Kardeşler iktidarı vardı.
- **16 Mayıs:** 7 Mısır askeri Sina'da terör örgütlerince kaçırıldı. Askerler bir hafta sonra serbest bırakıldı.
- **17 Haziran:** Dönemin Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi eski Cemaati İslami üyesi Adel el-Hayat'ı Luksor şehrine vali olarak atadı. Mursi karşıtlarının karara tepki göstermesinin ardından el-Hayat görevinden istifa etti.
- **26 Haziran:** Dönemin Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi televizyondan canlı yayınlanan ve 2 saat 40 dakika süren konuşmasında muhaliflere uzlaşma teklif etti. Ancak Mursi'nin konuşmasının ardından muhaliflerin tepkisi daha da arttı.
- **30 Haziran:** Temerrud Hareketi, 6 Nisan Hareketi ve Mısır Değişim Hareketi'nin başını çektiği birçok muhalif grubun katıldığı gösterilerde dönemin Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin görevinden istifa etmesi istendi. Muhalifler Müslüman Kardeşler hareketinin ülke yönetimini tekeline aldığını iddia ederek, 25 Ocak 2011 Devrimi'nin tehlikede olduğunu ileri sürdüler.
- **1 Temmuz:** Protestocular Müslüman Kardeşler hareketinin Mukattem bölgesindeki merkezine saldırarak binayı ateşe verdiler. Mısır Silahlı Kuvvetleri bir ultimatoya yayınlayarak dönemin Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi ve muhaliflere uzlaşmaları için 48 saat süre vermiştir.
- **2 Temmuz:** Mısır Dışişleri Bakanı Muhammed Kamil Amr hükümet karşıtı protestolar nedeniyle istifa etti.
- **3 Temmuz:** Hükümet karşıtı gösterilerin devam etmesi üzerine Savunma Bakanı Abdülfettah El-Sisi Mısır devlet televizyonunda yaptığı açıklamayla Silahlı Kuvvetlerin yönetime el koyduğunu duyurdu.

- **5 Temmuz:** Muhammed Mursi taraftarları “Red Cuması” adı altında askeri darbe karşıtı protestolar düzenlediler. Rabiâtül Adeviye Meydanı’nda toplanan binlerce Mursi destekçisi Abdülfettah El-Sisi karşıtı sloganlar atarak darbeyi lanetlediler.
- **6 Temmuz:** Prensipleri arasında “demokratik bir yönetim” şartı bulunan Afrika Birliği, Mısır’daki askeri darbeden dolayı Kahire’nin üyeliğini askıya aldığını duyurdu.
- **8 Temmuz:** Rabiâtül Adeviye Meydanı’na yakın bir bölgedeki Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı binası önündeki Mursi destekçisi kalabalığa askerlerin ateş açması sonucu 54 kişi hayatını kaybetti. Saldırının sabah namazı sırasında gerçekleştiği ve günün ilk ışıklarına kadar sürdüğü belirtildi.
- **9 Temmuz:** Mısır’da geçici cumhurbaşkanı Adli Mansur, 33 maddelik geçiş süreci anayasal deklarasyonunu kabul etti.
- **27 Temmuz:** Güvenlik güçlerinin Rabiâtül Adeviye Meydanı’nda protestoculara açtığı ateş sonucu en az 82 Mursi destekçisi hayatını kaybetti.
- **14 Ağustos:** Mısır ordusunun Rabiâtül Adeviye ve Nahda Meydanları’ndaki Muhammed Mursi destekçilerini dağıtmak üzere yaptığı operasyonlarında en az 2.000 sivil öldürüldü. Olaylar Mısır tarihinin en kanlı günlerinden birisi olarak kayıtlara geçti.
- **16 Ağustos:** En az 200 Mursi destekçisi düzenlenen darbe karşıtı protestolarda güvenlik güçleri tarafından öldürüldü.
- **19 Ağustos:** Sina yarımadasında güvenlik güçlerine yönelik saldırıda 25 polis öldürüldü.
- **20 Ağustos:** Müslüman Kardeşler hareketinin lideri Muhammed Bedii tutuklandı. Darbe yönetiminin operasyonları ile birçok İhvan yöneticisi ve üyesi tutuklanarak hapse atıldı.
- **1 Eylül:** Mısır’da darbe sonrası anayasasını hazırlamak üzere görevlendirilen 50 kişilik komitenin üyeleri kamuoyuyla paylaşıldı.
- **8 Eylül:** 50 kişilik anayasa hazırlama komitesi Amr Musa’yı başkan olarak seçti.
- **6 Ekim:** Askeri darbe karşıtı gösterilerde en az 57 kişi hayatını kaybederken 400 kişi de yaralandı.
- **23 Kasım:** Mısır, içişlerine karışmakla suçladığı Türkiye’nin Kahire Büyükelçisini “istenmeyen adam” ilan etti. Ankara’da aynı şekilde karşılık vererek Mısır’ın Ankara Büyükelçisini “istenmeyen adam” ilan etti.
- **3 Aralık:** Anayasa hazırlama komitesi çalışmalarını tamamlayarak referandumla götürülecek metni geçici cumhurbaşkanı Adli Mansur’a teslim etti.
- **24 Aralık:** Mansura’da güvenlik noktasına yapılan saldırıda 14 polis ve 2 sivil hayatını kaybetti.
- **25 Aralık:** Mısır yönetimi aldığı bir kararla Müslüman Kardeşler hareketini “terörist organizasyon” ilan etti. Hareketin tüm aktivitelerinin durdurulması kararını alan hükümet İhvan’ın malvarlığına el konulduğunu da duyurdu.

Notlar

- 1 İsmail Numan Telci, Devrim Sonrası Mısır'da Güç Mücadelesi: "İslamcı İktidar vs. Seküler Muhalefet", Ortadoğu Analiz, Ocak 2013, Cilt:5, Sayı:49, s.79-89.
- 2 Matthias Sailer, Egypt still suffering two years on, DeutscheWelle, 25 January 2013.
- 3 Egypt's Morsi, in 2010 interviews posted online, called Zionists 'bloodsuckers' and descendants of pigs, urged to sever all ties with Israel", The Times of Israel, 4 January 2013.
- 4 Offensive remarks about Jews were taken out of context, Egypt's president insists during Germany visit", National Post, 30 January 2013.
- 5 Fatal clashes on Egypt uprising anniversary, BBC, 25 January 2013; Tom Peri and Yousry Mohamed, Five die in Egypt violence on anniversary of uprising, Reuters, 25 January 2013.
- 6 İsmail Numan Telci, Mübarek kalıntılı futbolizim!, Star Açık Görüş, 2 Şubat 2013.
- 7 David D. Kirkpatrick and Mayy El-Sheikh, A City in Egypt Erupts in Chaos Over Sentences, The New York Times, 26 January 2013; Egypt football: Death sentences over Port Said stadium violence, BBC, 26 January 2013.
- 8 Seven killed Sunday in Port Said mass funeral clashes, Ahram Online, 27 January 2013.
- 9 Mısır'da sil baştan, Milliyet, 29 Ocak 2013.
- 10 Morsy invites ElBaradei, Sabbahi, Islamists to dialogue, Egypt Independent, 27 January 2013; Mısır'da olağanüstü hal ilan edildi, Milliyet, 28 Ocak 2013.
- 11 EgyptoppositionrejectsMohammedMorsidialoguecall, BBC, 28 January 2013; David D. Kirkpatrick, Protests Grow on Fifth Day of Unrest in Egypt, The New York Times, 28 January 2013.
- 12 Death sentences over Egypt football massacre, Al Jazeera, 26 January 2013.
- 13 Protesters detain police officer, torch armored vehicle in Tahrir, 28 January 2013, <http://news.egypt.com/english/permalink/170495.html>
- 14 Mark Morgenstein and Salma Abdelaziz, Clashes erupt in Egypt's volatile Port Said, CNN, 5 March 2013.
- 15 Yusri Mohamed, Egyptian youths hurl stones at police in Port Said protest, Reuters, 7 March 2013; Patrick Kingsley, Egyptian court confirms death sentences for Port Said football rioters, Guardian, 9 March 2013.
- 16 EnragedEgyptiansoccerfanssetfiretopoliceclub: TV, Xinhuanet, 9 March 2013; Hamza Hendawi and Aya Batrawy, Egyptian Soccer Fans Rampage over Court Verdicts, 9 March 2013.
- 17 Tom Perry and Yousri Mohamed, Militants release seven Egyptians kidnapped in Sinai, Reuters, 22 May 2013; Saad Abedine and Laura Smith-Spark, Military: 7 kidnapped soldiers freed in Egypt, CNN, 23 May 2013.
- 18 Ahmad Aboul Enein, Basil El-Dabh and Nouran El-Behairy, Morsi appoints 17 new governors, Daily News Egypt, 17 June 2013; Patrick Kingsley, Egypt's Mohamed Morsi appoints hardline Islamist to govern Luxor, 17 June 2013.
- 19 Egypt: Morsi-appointed Luxor governor resigns, Associated Press, 23 June 2013.
- 20 Youth of anti-Morsi parties reject coalition with 'Mubarak remnants', Ahram Online, 28 November 2012; NSF Backs Tamarod, 30 June Protests, Daily News Egypt, 9 June 2013; Patrick Kingsley, Tamarod campaign gathers momentum among Egypt's opposition, Guardian, 27 June 2013; Bob Dreyfuss, Egypt's Fake Mass 'Rebellion'?, The Nation, 11 July 2013; Andreas Gorzewski, Egypt's Tamarod and the military united for now, Deutsche Welle, 3 August 2013.
- 21 Egypt's National Salvation Front rejects dialogue with Morsi, Ahram Online, 28 January 2013; Reem Abdellatif, Egypt protests continue; opposition rejects talks with Morsi, Los Angeles Times, 28 January 2013.

- 22 Kareem Fahim and Nicholas Kulish, *Opposition in Egypt Urges Unity Government*, The New York Times, 30 January 2013.
- 23 EgyptSalvationFrontsaysitwillboycottparliamentaryelections, AlArabiya, 26 February 2013.
- 24 Youth group calls for anti-Morsi protests on 6 April, Ahram Online, 25 March 2013.
- 25 Thousands of Egyptians across country protest Morsi, Times of Israel, 6 April 2013; Police turn away anti-Morsi April 6 protests in Egypt, Deutsche Welle, 7 April 2013.
- 26 Nancy A. Youssef, *Egyptians don't like Morsi's presidency, but opposition flounders anyway*, McClatchy D.C., 20 May 2013.
- 27 "Reactions vary to the Rebel movement's 30 June plans", Daily News Egypt, 5 June 2013.
- 28 Tamarod clarifies Shafiq endorsement", Daily News Egypt, 18 May 2013; "Egypt opposition opens to former autocrat's party", Al-Arabiya, 22 June 2013.
- 29 "Tamarod launches 30 June Front", Daily News Egypt, 26 June 2013; "Tamarod launches political front", Egypt Independent, 26 June 2013.
- 30 Egypt: Factbox L Tamarod (Rebel) Campaign", All Africa, 31 July 2013.
- 31 "Sudden Improvements in Egypt Suggest a Campaign to Undermine Morsi", The New York Times, 10 July 2013.
- 32 Excerpts from Egyptian President Morsi Wednesday 26 June Speech, Ikhwan Web, 28 June 2013.
- 33 Rana Muhammad Taha, *Morsi's speech lightning rod for opposition*, Daily News Egypt, 27 June 2013.
- 34 Kasım 2012'den Ağustos 2013'e kadar yaşadığım Kahire'de Mursi dönemindeki birçok siyasi gelişmeyi yerinde gözlemledim. Bu çerçevede 30 Haziran öncesindeki siyasi gelişmeleri de gözlemleme fırsatım oldu. 30 Haziran'ın öncesindeki hafta Türkiye'nin Kahire büyükelçiliğinden aldığım bir mesajla adresimi teyit etmem istendi ve gerekli tedbirleri almam belirtildi.
- 35 Kahire'deki gözlemlerim.
- 36 Egypt gripped by anti-Morsi protests, Al Jazeera, 30 June 2013; Patrick Kingsley, *Protesters across Egypt call for Mohamed Morsi to go*, Guardian, 30 June 2013; Hamza Hendawi, Sarah El Deeb and Maggie Michael, *Egypt Erupts with Protests Demanding Morsi Ouster*, Associated Press, 30 June 2013; Egypt crisis: Mass protests over Morsi grip cities, BBC, 1 July 2013;
- 37 "Millions flood Egypt's streets to demand Mursi quit", Reuters, 30 June 2013; "Tahrir Square protesters show President Mursi the 'red card'", Al Arabiya, 30 June 2013.
- 38 "Hundreds clash outside FJP headquarters in Fayoum", Aswat Masriya, 30 June 2013; "Shotguns, petrol bombs and rocks: Scores of protesters storm Muslim Brotherhood HQ in Cairo", Russia Today, 30 June 2013; "Egypt: Protesters storm Muslim Brotherhood HQ", Yahoo News, 1 July 2013; "Muslim Brotherhood HQ stormed in Qalyubiya", Egypt Independent, 1 July 2013; "Egypt faces more bloodshed as Muslim Brotherhood offices torched", The Guardian, 1 July 2013.
- 39 "8 Shura Council members resign in protest at political standoff", Al-Ahram, 1 July 2013.
- 40 "Egypt protests: Army issues 48-hour ultimatum for agreement amid clashes", The Telegraph, 1 July 2013.
- 41 "Egypt's foreign minister resigns following anti-Morsi rallies", Al-Ahram, 2 July 2013; "Latest wave of resignations as Cabinet, Presidency spokesmen quit", Egypt Independent, 2 July 2013.
- 42 "Cairo University demonstration fears Armed Forces' return to politics", Daily News Egypt, 2 June 2013; "Al-Jamaa Al-Islamiya organises nationwide demonstrations", Daily News Egypt, 2 July 2013.

- 43 "Morsi Defies Egypt Army's Ultimatum to Bend to Protest", The New York Times, 2 July 2013; "Egypt's Morsi says he won't step down, vows to protect his legitimacy", NBC News, 2 July 2013; "Egypt's Morsi defiant under pressure as deadline looms", The Washington Post, 2 July 2013.
- 44 Mısır'da ordu yönetime el koydu, Anadolu Ajansı, 3 Temmuz 2013; Mısır'da askeri darbe, Sabah, 3 Temmuz 2013; Tom Perry and Yasmine Saleh, Egypt army topples president, announces transition, Reuters, 3 July 2013.
- 45 Mısır'da asker yönetime el koydu, Bloomberg, 3 Temmuz 2013; Egypt crisis: Army ousts President Mohammed Morsi, BBC, 4 July 2013.
- 46 Fawaz Gerges, Egypt coup: the military has not just ousted Morsi. It has ousted democracy, Guardian, 4 July 2013.
- 47 "Egyptian security cracks down on Al-Jazeera Mubasher Misr", Al Ahram, 4 July 2013; Groups condemn raids on Egypt TV channels", Al Jazeera, 6 July 2013.
- 48 Rachel Shabi, Egypt's opposition risks a dangerous hypocrisy, Guardian, 5 July 2013.
- 49 Ian Black, Egypt's revolution and diplomacy: when a coup is a 'military intervention', Guardian, 4 July 2013.
- 50 World reaction to the ousting of Egypt's Mohammed Morsi", BBC, 4 July 2013.
- 51 "Saudi king congratulates Egypt's new interim president", Al Arabiya, 4 July 2013.
- 52 Bruce Riedel, Saudi Arabia Cheers the Coup in Egypt, The Daily Beast, 7 July 2013; Alexander Shumilin, Why Arab Monarchies Support Egypt's Coup, The Moscow Times, 17 July 2013; Saudi king backs Egypt's military, Al Jazeera, 17 August 2013; David Hearst, Why Saudi Arabia is taking a risk by backing the Egyptian coup, Guardian, 20 August 2013.
- 53 Batı Mısır'daki olaya hala darbe diyememiştir, Anadolu Ajansı, 5 Temmuz 2013; Serkan Ocak, Başbakan Erdoğan: Batı, demokrasi konusunda sınıfta kaldı, Radikal, 5 Temmuz 2013; Fazlı Şahan, Cumhurbaşkanı Mursi'dir, Yeni Şafak, 18 Temmuz 2013.
- 54 "International reactions to Morsi's removal", Al Jazeera English, 4 July 2013.
- 55 Aaron Maasho, "African Union likely to suspend Egypt after army deposes president", Reuters, 6 July 2013.
- 56 Baltacılar parayla tutulan çetelerdir. Az bir ücret karşılığında kolaylıkla suç işlemeyi kabul ederler. Özellikle Mübarek rejimine yakın aktörler bu kişileri kiralayarak devrim gösterileri sırasında protestoculara saldırtmışlardır.
- 57 "Massacre in Cairo deepens Egypt crisis - Middle East", Al Jazeera English, 8 July 2013; Patrick Kingsley, Killing in Cairo: the full story of the Republican Guards' club shootings, Guardian, 18 July 2013.
- 58 Ben Wedeman, Reza Sayah and Matt Smith, Coup topples Egypt's Morsi; deposed president under 'house arrest', CNN, 4 July 2013.
- 59 Yasmine Saleh and Yara Bayoumy, In court, defiant Mursi says he is still Egypt's president, Reuters, 4 November 2013.
- 60 Egypt arrests Muslim Brotherhood's top leader, Al Jazeera, 20 August 2013; Haroon Siddique, Egypt: Muslim Brotherhood's spiritual leader arrested - Tuesday 20 August, Guardian, 20 August 2013.
- 61 Patrick Kingsley, Muslim Brotherhood spokesman arrested in continuing Egypt crack-down, Guardian, 17 September 2013; Ed Payne, Egypt arrests Muslim Brotherhood spokesman, CNN, 18 September 2013.
- 62 Richard Spencer, Egypt arrests Muslim Brotherhood leader, The Telegraph, 30 October 2013; Egypt arrests Muslim Brotherhood leader, Financial Times, 30 October 2013.

- 63 Müslüman Kardeşler'in 'bütün faaliyetleri' yasaklandı, BBC, 23 Eylül 2013; Patrick Kingsley, Muslim Brotherhood banned by Egyptian court, Guardian, 23 Eylül 2013.
- 64 Egypt court upholds Muslim Brotherhood ban, Al Jazeera, 6 November 2013.
- 65 Darbe döneminde hazırlanan anayasa ile ilgili kısımlarda daha önce yayımlanan şu kaynaktan yararlanılmıştır: İsmail Numan Telci, Mısır'da Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa, SETA Analiz, Mart 2014, Sayı: 86.
- 66 Bessam Sabry, First Look at Egypt's Constitutional Declaration, Al-Monitor, 8 July 2013; Egypt's timetable for transition to elections, Associated Press, 9 July 2013.
- 67 Amended draft of Egyptian constitution passed to president, Aswat Masriya, 21 August 2013.
- 68 Members of constitutional committee of 50 announced, Egypt Independent, 1 September 2013.
- 69 Mubarak Associate to Lead Egypt's Constitutional Committee, Al Jazeera, 8 September 2013; Egypt appoints Amr Moussa as head of constitutional panel, Al-Arabiya, 8 September 2013.
- 70 Basil El-Dabh, Mansour receives amended constitution, 3 December 2013.
- 71 Randa Ali, "Inside Egypt's draft constitution: Questions over social justice", *Ahram Online*, 13 December 2013.
- 72 Gregg Carlstrom, "Egypt opposition voices constitution concerns", *Al Jazeera*, 26 December 2013.
- 73 Egypt panel approves 'conditional military trials of civilians', *Ahram Online*, 21 November 2013.
- 74 Civil liberties in draft constitution less than international standards: Egyptian Initiative for Personal Rights, *Egypt Independent*, 12 December 2013.
- 75 Sarah El-Masry, "Egypt's new constitution: A comparative overview", *Daily News Egypt*, 8 December 2013.
- 76 Nour Party does not mind Sisi's presidential candidacy: Bakkar, *Egypt Independent*, 29 October 2013.
- 77 Patrick Kingsley, "Constitution referendum gives Egyptians a feeling of déjà vu", *The Guardian*, 4 December 2013.
- 78 Qaradawi calls for boycotting referendum in Egypt, *World Bulletin*, 7 January 2014; Aya Batrawy, "Egypt TV cleric in Qatar urges referendum boycott", *St. Louis Post*, 8 January 2014.
- 79 Egypt's political forces denounce military trials in draft constitution, *Middle East Monitor*, 24 November 2013.
- 80 Strong Egypt, April 6 movement, Revolutionary Socialists voting 'no' to constitution, *MSN News*, 3 December 2013.
- 81 Abdel Halim H. Abdallah, "Anti-Coup Alliance cites reasons for boycotting referendum", *Daily News Egypt*, 22 December 2013.
- 82 Egypt: Watan party to boycott constitutional referendum, *Aswat Masriya*, 20 December 2013.
- 83 Hend Kortam, "Wasat Party initially boycotting constitutional referendum", *Daily News Egypt*, 17 December 2013.
- 84 Islamist Nour Party walks out of Egypt's constitution talks, *Voice of America*, 16 September 2013.
- 85 Amelia Smith, "A constitution for all Egyptians, except the opposition", *Middle East Monitor*, 17 December 2013.

- 86 Nour Party campaigning across Egypt in support of new constitution, *Ahram Online*, 28 December 2013.
- 87 Selefi hareket içerisindeki farklı ekollere dair daha geniş bir analiz için bkz. İsmail Numan Telci, "Mısır'da Selefi hareketin siyasetle imtihanı", *Star-Açık Görüş*, 20 Temmuz 2013.
- 88 Egypt's Salafist Front to boycott constitutional referendum, *Ahram Online*, 21 December 2013.
- 89 Cemaati İslamiye, Mısır'da özellikle 1990'lar boyunca Hüsnü Mübarek'i devirerek yerine bir İslam devleti kurmak amacıyla şiddet içeren eylemlerde bulunmuştur. 2000'lere kadar Mısır güvenlik güçlerine ciddi kayıplar verdiren örgüt zaman zaman turistik bölgelerde saldırılar gerçekleştirmiştir. 2003 yılında silah bırakma kararı alan hareket 25 Ocak 2011 Devrimi'nin ardından İnşa ve İlerleme Partisi'ni kurarak siyasete girmiştir. Müslüman Kardeşler'e yakın çizgisi ile bilinen parti Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Muhammed Mursi'yi desteklemiş, 3 Temmuz'daki askeri darbe sonrasında da ordu yönetimine karşı çıkmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Spencer C. Tucker (2008), *Encyclopedia of Arab Israeli Conflict*, California: ABC-CLIO, Inc., s.379-380; Egypt Al-Gamaa Al-Islamiya says group won't return to violence, *Ahram Online*, 23 October 2013; Al-Gamaa Al-Islamiya rejects Egypt's interim constitution, *Ahram Online*, 9 July 2013; Egypt's Islamist divide, *Al Jazeera*, 7 July 2013.
- 90 Al-Gamaa Al-Islamiya to boycott Egypt's constitutional referendum, *Ahram Online*, 21 December 2013.
- 91 Tamarrod founders prepare to call for removing current authorities, *Middle East Monitor*, 30 December 2013.
- 92 Referandum sırasında gözlemci olarak görev yapan hemen tüm görevliler darbe yönetimini destekleyen kuruluşlardan seçilmişlerdir. Ülke genelinde orduya bağlı güvenlik güçleri sandıkların güvenliğinden sorumlu idi. Önemli sayıda siyasi hareket de referandumu boykot edeceğini açıklamıştı. Böyle bir ortamda %38'lik bir katılımın gerçekleşmesi bile şüpheyle yaklaşılması gereken bir sonuçtur.
- 93 Egyptians overwhelmingly back constitution-official results, *Aswat Masriya*, 18 January 2014.
- 94 Egypt's referendum Deepening rifts, *The Economist*, 25 January 2014.